

tam biskupu Komarici na hrabrosti koju je ovom knjigom zasvjedočio.

Božo Odobašić

Obiteljski moral u Bosni

TOMISLAV JOZIĆ, *Obiteljski moral u Bosni. Povijesno tumačenje moralnih vrednota braka i obitelji*, Kršćanska Sadašnjost, Teološki radovi 26, Zagreb 1995. Format knjige je 24 x 17 cm. Ima 143 stranice.

Uz važne metodološke napomene na prvim stranicama je i pregledan sadržaj s kraticama i bibliografijom. U bibliografiji važni su izvori uglavnom arhivske građe Vrhbosanske nadbiskupije i nekih župa te ankete o obiteljskom životu. Oni su razdjeljeni na neobjavljene i objavljene a potom slijede citirana djela. Vrijednosti knjige pridonosi 20 vrlo stručno priređenih tabela i dva grafikona različitih analiza znanstvenog istraživanja. Na kraju knjige objavljeno je i 6 izvornih dokumenata i sažeti prikaz radnje na talijanskom jeziku (136-143) pa knjiga može poslužiti i stranim istraživačima ovog općeljudskog problema u svijetu.

Knjiga je prijevod s talijanskog jezika. To je doktorska disertacija koju je autor obranio 1977. na Papinskom lateranskom sveučilištu, Accademia Alfonsiana, Istituto Superiore di Teologia Morale u Rimu. Naslov izvornika je *"Fenomenologia dell'ethos familiare in Bosnia"*.

Brak i obitelj su temelj opstanka jednog naroda. Zato je porastao interes i društvenih znanosti za probleme obitelji kao ćelije ljudskog društva. Pisac već u predgovoru ističe da su brak i obitelj u Bosni tijekom povijesti poprimile svoje specifičnosti zbog povijesnog međuetničkog i međuvjerskog naslijeđa, ali prodorom industrijalizacije i urbanizacije donio je mnoge no-

ve etičke i moralne probleme. Nastale su mnoge nove pozitivne, ali i negativne promjene. Obitelj se našla u "praznom prostoru" jer manjkaju nova rješenja. Pa ipak način života u braku i obitelji su najpouzdaniji kriteriji za prosuđivanje moralnosti u njima. U tom svjetlu auctor obrađuje problem bračnog i obiteljskog ethosa u Bosni.

Za dobro razumijevanje izložene građe pisac je na početku izložio metodološke napomene. Objasňuje pojam "ethos"-a. To je teorija morala i praksa vladanja zajedno. Nije samo priznavanje etičkih načela nego i primjena u životu. Uključuje i odstupanja od uobičajeno prihvaćenih moralnih načela. Ethos je "sve ono što utječe na formiranje obiteljskog morala". Zato prima sociološke, povijesne i fenomenološke dimenzije o čemu se mora voditi računa kod proučavanja ovih problema. U Bosni sve to ima svoje korijene u obitelji. Ona uvjetuje opredjeljenja koja su i "izravni ili neizravni" uzrok moralnih problema. O svemu tome u Bosni se osjeća ogroman nedostatak istraživanja ovih problema, pa radnja želi pomoći što objektivnijem i točnijem formiranju svijesti i savjesti kod onih koji probleme rješavaju. Pisac se ograničuje u svom istraživanju na razdoblje "Bosanske crkve" (12-15. st.), turske vladavine (1463-1878), novije povijesti Bosne (1878-1945) i vrijeme iza 2. svjetskog rata (1945-1977). Da nas uvedu u srž problema prvo analizira sadašnje stanje braka i obitelji, zatim traži uzroke i ukazuje na moguća rješenja. Svoje analize potkrijepio je i na istraživanju koje je proveo 1976. jednom anketom.

Građa radnje razdijeljena je u dva dijela. Prvi dio u tri poglavlja argumentirano obrađuje sociološke preduvjete sadašnjeg moralnog stanja u obiteljima u Bosni. Prvo poglavlje uvodi nas u opće stanje problema braka i obitelji u svijetu dok drugo promatra taj problem u civilnom aktualnom zakonodavstvu. Treće poglavlje je sržno i ukazuje na raznolikost religioznih modela obitelji u Bosni. U drugom di-

jelu, u četvrtom poglavlju, pisac nas uvodi u povijesne uvjetovanosti prepoznatljive u obiteljskom moralu u Bosni, a u petom poglavlju ukazuje na objektivne posljedice i mogućnosti nekih rješenja.

Prvo poglavlje promatra obitelj u današnjem društvu. Na obitelj su utjecale mnoge ideologije i koristile je u svoje utilitarističke svrhe. Industrijalizacija i urbanizacija i s njima povezana emigracija stanovništva u svijetu, a napose u Europi, promijenile su i način života, čovjekova razmišljana pa i njegova moralnog ponašanja. Nastali su mnogi novi problemi. Čovjek je depersonaliziran, sveden na jedan "broj" u društvu pa tako i u obitelji. Glavni je postao ekonomski princip koji prouzrokuje različite preobražaje. Fenomen emigracije je postao zabrinjavajući. U Bosni je to već postao fenomen koji je zahvatio čak i ženski svijet. To je pisac zorno prikazao na tebelama 4 i 5. Obitelj se našla u dubokim promjenama socijalizacije svijeta. Porasli su pobačaji iz tzv. "humanih razloga". Razvodi braka su u stalnom porastu, prostitucija u svijetu kao zanimanje. Manipulira se ljudskom osobom. Stalno se govori o potrebi preobražaja i uloge žene kao i čovjeka u obitelji i društvu. Sve je to prouzročilo krizu bračnog i obiteljskog ethosa u svijetu.

U drugom poglavlju pisac je obradio obiteljko-bračni ethos u Bosni prema civilnom zakonodavstvu od 1946. i dalje. Ono je bitno utjecalo na promjene shvaćanja temeljnih odrednica braka i obitelji. Brak je istina shvaćen kao trajno zajedništvo života muškarca i žene. Ono se regulira zakonom i nije samo privatna stvar pojedinca, nego društvena ustanova vezana uz rad i zajedničko privrjeđivanje. Zakoni su dozvoljavali brak maloljetnika, ali su rezultati najčešće s tragičnim posljedicama. Razvodi braka bili su mogući iz bilo kojih razloga, tj. "dogovorom bračnih drugova". Jugoslavenski zakoni su promicali tzv. "reguliranje porođaja u obitelji". Zakon iz 1974. donio je više odredbi o ograničenju poroda.

Zakon je omogućio pobačaj i kontraceptivna sredstva. Biskupska Konferencija je tada tražila da se u zakon o pobačaju barem uvaži pravo liječnika da ga mogu odbiti zbog problema vlastite savjesti. Bili su "energično odbijeni". I pravo na odgoj u obitelji bio je ograničen. I to je poprimalo karakter društvenog odgoja, jer se uloga žene sve više svodila na kolektivnost.

Treće poglavlje radnje je sržno. Pluralizam religioznih modela u Bosni je stvarnost. Bračni i obiteljski ethos najviše su uvjetovani religioznom pripadnošću. U multireligioznoj i multinacionalnoj Bosni stvoreni su i različiti međuovisni modeli bračnog i obiteljskog morala. Različitost principa i tradicija najvažniji su u tumačenju morala u Bosni.

Kod katolika ethos je u uskoj svezi s industrijalizacijom i migracijom naglo poraslom iz ekonomskih razloga. To je autor obradio i na temelju široke ankete 1976. iz koje proizlazi da je broj poroda između 1965. i 1975. godine opao za 41%. Razvodi brakova povećani su za 18,88%. Porasla je bračna nevjernost, slaba briga za odgoj djece, naglo porastao broj pobačaja, konkubinata i predbračnih odnosa. Ovi problemi, zanimljivo je, zabrinjavaju napose seoski svijet.

Kod pravoslavnih bračni i obiteljski ethos je još elastičniji nego kod katolika. Tražeći neki kompromis s državom oni su popustljiviji prema civilnom zakonodavstvu a i crkveni zakoni dopuštaju npr. razvod ako postoje dovoljni razlozi, kao što su preljub ili pobačaj. Što se tiče kontrole porođaja Srpska pravoslavna Crkva je skoro istog stava kao i Katolička Crkva.

Pisac je posebno obradio bračni i obiteljski ethos kod muslimana. Bitno je kod njih da poimanje žene, braka i obitelji ne može biti promatrano izvan učenja Kur'ana i šerijatskog zakona. To je snažno tradicionalno shvaćanje morala obitelji. Međutim, ethos braka i obitelji i kod muslimana pod utjecajem novijih uvjeta života poprimio je permisivističke oznake. Dopus-

tivi su razvod, poligamija, pobačaj, kontraceptivna sredstva, ali ni to nije ujednačena ni teorija ni praksa islama.

Pluralizam religioznih modela u Bosni stvorio je posebno interesantan fenomen u međuobiteljskim odnosima koji nosi obilježja suživota i etničke povijesne podijeljenosti.

U drugom dijelu radnje, u dva poglavlja, pisac obrađuje budućnost obitelji iz povijesne i sadašnje perspektive.

U četvrtom poglavlju obrađeni su kulturno-povijesni preduvjeti obiteljskog morala u Bosni. Polazeći od načela povijesnosti, pisac ukazuje na probleme obitelji "in fieri". Prvi povijesni problem je učenje o braku i obitelji proizašlo iz tzv. "Bosanke crkve" od 12. do 15. stoljeća. Iako ovo razdoblje nije dovoljno proučeno, pisac je prikupio obilje podataka iz kojih je jasno da brak u Bosanskoj crkvi nije shaćan kao tjelesni nego duhovni odnos. Ipak prepoznatljive su nedosljednosti njihova učenja, jer su učili da vjernik može imati ženu makar ne doživotno. U vrijeme turske vladavine (1463-1878) nadošli su i drugi problemi. Muževi su morali braniti vlastiti život kuću i obitelj. Ovo razdoblje ostavilo je mnoge narodne običaje strane katoličkom učenju o obitelji i uloži žene u društvenom životu. U vrijeme austro-ugarske vlasti stanje se nešto popravilo, ali nakon 1. i 2. svjetskog rata nastali su novi problemi. U takvim uvjetima života povijest je uvjetovala i odredila specifičan model i identitet obitelji i obiteljskog morala u Bosni.

U petom poglavlju, "Analiza i vrednovanje perspektive obiteljskog ethosa", pisac je vrlo dobro ukazao na uzroke sadašnjih moralnih obiteljskih problema i ukazao na neke moguće putove rješenja. Povijesne uvjetovanosti života i međureligijski odnosi, kao i noviji utjecaji - industrijalizacija i migracija - te civilno zakonodavstvo, uzroci su sadašnjeg stanja ethosa braka i obitelji u Bosni. Zato je nužno ukloniti mnogovrsne uvjetovanosti i običaje koji su se nagomilali tijekom povijesti. Nužno je upozoravati i ukla-

njati negativne utjecaje industrijalizacije, sekularizacije i ekonomskih interesa koji su smanjili kritičku mogućnost prosuđivanja. Potrebno je utjecati na promicanje ljudskog dostojanstva i zaštite života i obitelji kroz civilne i crkvene zakone koji ponekad nisu adekvatni uvećanim problemima u braku i obitelji modernoga čovjeka. Pisac stoga zaključuje da bi bilo prijeko potrebno stvoriti obiteljski centar za istraživanje ovih problema u Bosni. Pobojšati katehizaciju o braku i obitelji svih staleža a ne samo djece. Posebno treba katehizirati mlade i bračne drugove kako bi bili sposobni prenijeti odgoj za brak i obitelj na svoju djecu. Trebalo bi velike župe podijeliti na manje kako bi se omogućio bolji i direktniji vjernički kontak sa svim članovima župe. Da se u tome uspije, potrebna je na svim razinama interdisciplinarna suradnja.

Knjiga je dobar prikaz obiteljskog i bračnog ethosa u Bosni. Pa ipak da je knjiga popunjena i novijom bibliografijom, nakon 1975, bila bi još bliža novijim istraživačima ovih etičkih i moralnih normi o braku i obitelji u Bosni. U obradi građe autor nije ekskluzivan. On otvara problem, donosi zaključke ali uvijek ostavlja mogućnost novim istraživanjima. Svoj rad smatra prilogom ovim istraživanjima a želi pomoći formiranju svijesti i savjeti onih koji ove probleme rješavaju.

Božo Odobašić

Prilog istraživanju renesansnog aristotelizma u Hrvata

MIHAELA GIRARDI KARŠULIN, *Hrvatski renesansni aristotelizam*, Hrvatsko filozofsko društvo, Biblioteka "Filozofska istraživanja", Zagreb 1993, 266 str.